

Haberler:

“DEFTER CONGRESS” (TAHRİR DEFTERLERİ KONGRESİ)

M. MEHDİ İLHAN

İlk ikisi Konya'da yapılan Tahrir Defterleri kongrelerinin (Defter Congress) üçüncüsü 18-19 Mart tarihleri arasında Almanya'nın şirin bir kenti olan Erlangen'da yapıldı. Katılım planlamanın üzerinde idi. Başta Türkiye olmak üzere Avrupa'nın bir çok ülkelerinden ilim adamları katıldılar. Ayrıca Filistin'den Kamal Abdulfattah ve Amerika'dan Heath Lowry ile Margaret Venzke katılanlar arasında idiler. Bildirilerin ve alınması gereken kararların çokluğu iki günlük ağır bir çalışma temposunu gerekli kıldı. Mamafih gerek seyahat gerekse bildirilerin çekici olmaları bir taraftan dinlenmemizi diğer taraftan tatlı bir yorgunluğun zevkini tatmamızı sağladı.

Ben seyahatime 16 Mart'ta başladım. Nisbeten temiz olan ama kirliliği heran hissedilen Ankara'nın havasından kurtulup İstanbul'un - bilhassa Boğaz'da henüz yanmakta olan petrol yüklü iki geminin arttırdığı - kirli havasını tenefüs edeceğim İstanbul'a varana kadar aklıma hiç gelmedi. 17 Mart'da Erlangen'a vardığımda İstanbul'un havasının ne derece kirli olduğunu artık tamamıyla anlamaya başladım. Münih'in kuzeyine düşen ve Almanya'nın ortalarında yer alan Nürnberg'e araba ile onbeş dakika uzaklıkta ki Erlangen küçük ama şirin bir Üniversite kasabasıdır. İkiyüzelli yıllık mazisi olan Üniversite Oxford veya Cambridge kadar eski olmasa dahi klasik Avrupa üniversitelerinin en iyi örneklerinden biridir. Üniversite ortamı herhalde böyle sakin bir kasabada aranmalıdır.

Nürnberg'e öğleden sonra saat 5:30 civarında vardığımızda hava günlük güneşlikti. Bizi havaalanında Dr. Hutteroth'un eşi ve oğlu karşıladılar. Nürnberg'den Erlangen'a olan onbeş dakikalık seyahatimiz Almanya'nın kırsal kesimi hakkında az da olsa bir fikir veriyordu. İki katlı ve çatısı son derece yüksek evler İstanbul'un beton bloklarına karşın insanın içine bir ferahlık veriyordu. Erlangen'da dahi yüksek binalara rastlamak pek mümkün değil. Kaldığımız otel (Rokoko haus)'in ön cephesi şehrin görünümünü bozmayacak şekilde yapılmış ve otelin diğer katları pek yüksek olmamalarına rağmen ön cephenin arkasına alınmış. Şehrin güzelliğini bozmadan otellerin veya çok katlı binaların yükselmelerinin mümkün olduğunun bir ör-

neğidir Rokoko haus. Otelimiz üniversiteye beş-on dakikalık bir yürüme mesafesinde idi. Aynı akşam gidip üniversiteyi ve kongre salonumuzu ziyaret ettik. Ancak kongremiz 18 Mart Cuma günü başladı.

Kongreyi açan Dr. Hutteroth bu üniversitede bu gibi kongrelerde protokolün olmadığını bilhassa belirtmek istedi. Öğlene doğru belirttiği bir diğer husus da Cuma namazının yaklaştığı ve Müslüman olanların namaza gitmesi gerektiği idi. Kongrenin son derece verimli geçtiği inkar edilemez, ancak Dr. Hutteroth'un beklediği kararların alındığını sanmıyorum. Kongrede okunan bildirimler ve kapanış gününde yapılan tartışmalar bir bütünlük sağlamakta idiler. Bu bildirimlerin hepsini burada zikretmem mümkün değil, ancak öneminden ziyade aklımda kalanları burada zikretmek yararlı olabilir.

Konya'da yapılan toplantıda Tahrir Defterleri için bazı kararlar alınmıştı. Bu çerçevede ben ve daha sonra da Zeki Arıkan'ın katılmasıyla Tahrir defterleri terimleri sözlüğü üzerinde çalışacaktık. Yılmaz Kurt şahıs adları üzerine, Mesut Elibüyük haritalar üzerine ve Tuncer Baykara Tahrir Defterlerinde geçen yer adları hakkında çalışmalar yapacaklardı. Bu çalışmaların devam ettiği şüphesiz.

Mesut Bey Osmanlı devrine ait bazı haritalar üzerinde durdu. Bunların arasında 1907 ve 1913 tarihli ve köylerin % 60'ını gösteren Osmanlı idari yapısı cep haritaları, 1909 tarihli olup Osmanlı İmparatorluğu'nun tümünü kapsayan bir harita, ve ayrıca Hatay, Bağdat ve Basra arasını, Hicaz ve Bulgaristan'ı ayrıntılarıyla gösteren birer harita üzerinde kısa da olsa bilgi verdi. Yılmaz Kurt defterlerde geçen bazı şahıs adlarının çeşitli şekillerde okunuşu ve adların etnik ve dini açıdan incelenmeleri üzerinde durdu. Tuncer Baykara Anadolu'da kökeni Türkçe olan bazı köy adlarının tahlilini yaptı. Zeki Arıkan şimdiye kadar yapılan bilhassa Arşiv terimleri sözlüklerine değindi, bu konuda yapılan çeşitli araştırmaları değerlendirdi ve terimler sözlüğünün hazırlanabilmesi için takip edilecek bir yöntemini açıkladı.

İlhan Şahin tahrir defterlerinin ebatlarının ve her bir satıra düşen kişi adlarının örneğin Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devirlerinde değişiklikler arzettiğini belirttikten sonra tahrir defterlerinde geçen rakamlar (normal ve divani) ve harfler (cim-çift veya müzevvec) üzerinde durdu. Melek Delibaşı 1564 ve 1579 tarihli tahrir defterlerine göre Yanya'nın mahalleri ve nüfusu hakkında bilgi verdi. Margaret L. Venzke tahrir defterlerinde ki verilerden yararlanarak nüfus hesaplamalarının nasıl yapılacağı ve bunların Bilgisayar Programına uygu-

lanmasında ortaya çıkan eksikliklerden bahsetti. İlgi çeken konulardan biri de Bilgisayar ile siyakatın öğretilmesi idi. Kendim Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün yayınladığı "438 numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937-1530). I" (Ankara 1993) adlı eseri tanıttım ve metnin ilk dört sahifesinin değerlendirmesini yaptım. Bildiriler 19 Mart Cumartesi günü de devam etti. Birbirinden değerli olan bu bildiriler dinleyicilerin kafalarında bir çok sorulara yol açtığından aynı gün öğleden sonra yapılan değerlendirme ve kararlar alma safhası ilginç tartışmalara yol açtı ve kongrenin son derece verimli olduğunu gözler önüne serdi. Bu safha için Heath Lowry, "tahrir" tabirince, emin, ben ise katip olduğumdan bu haber yazısı ortaya çıktı.

Kongrenin değerlendirme ve kararlar safhası Dr. Hutteroth'un defterler üzerinde yapılacak araştırmalarda gözönünde bulundurulması ve hatta mutlak suretle işlenmesi gereken oniki maddelik bir tahrir paketini açmasıyla başladı. "Flexible" olan bu maddeleri sıralamak ileri sürülen fikirleri ve münakaşaları anlamak açısından gereklidir kanımca.

1. Kaynakların yani kullanılan defterlerin ve bu defterlerin yıl, sahife ve numaraları.
2. Aile statüsü (hane, mücerred, bennak v.d.) demografik hesaplamalar için gereklidir.
3. Arazi neveleri ve ölçütleri. Örneğin çift, mezra'a zemin, edna, evsat, a'la v.d.
4. Sosyal grup statüleri. Örneğin Müslim, Gebran, Askeri, v.d.
5. Fertlerin özel ve dini statüleri. Örneğin a'ma, pir-i fani, şeyh, müezzin imam, hatip müderris, v.d.
6. Gelir ve nereye gittiği, Örneğin timar, has, ze'amet mülk, vakıf v.d.
7. Gelirin kaynağı. Örneğin hububat, bağ veya bağçe, ağaç hayvanat, v.d.
8. Vergi neveleri. Örneğin öşür, hums, v.d.
9. Yayın dili. Verilerin ve bulguların daha ziyade İngilizce veya Türkçe yayınlanmaları.
10. Sıra numaralı. Defterlerde her ünitenin (şehir, köy ve mezra'a gibi) başına konan (daha ziyade kırmızı mürekkeple yazılan) numaraların belirtilmesi.
11. Lokalize: defterlerde geçen şehir, kasaba, köy, mezra'a ve hatta mümkün olduğunda zemin ve çiftliklerin harita üzerinde yerli yerince tesbit edilmeleri.

12. Sembol tipleri: Harita üzerinde nüfus, hububat gibi benzeri şeylerin oranlarının ve nehir, kanal, mezra'a ve çiftlikler gibi arazi şekillerinin gösterilmeleri.

İleri sürülen fikirlerin tamamı bu maddelerin etrafında dönmekle birlikte tahrir defterleri üzerinde ki çalışmaların önemine ve kapsamlarının geniş tutulmalarına dikkat çekmekte idiler. Ben bu fikirleri özetliyerek not aldığımdan kongre üyelerinin fikirlerini olduğu gibi aktarmam mümkün olmadı. Ancak ileri sürülen fikirleri burada özetleyip her konunun akabinden katkıda bulunanların adlarını dipnot olarak vermekle yetineceğim.

Dr. Hutteroth'un ileri sürdüğü maddelere ek olarak daha önce Ankara'da Prof. Halil İnalçık'ın başkanlığında toplanan ve Ankara Üniversitelelerinde ki bazı öğretim üyelerinden oluşan Ankara heyetinin almış olduğu bazı kararlara - örneğin üzerinde çalışılan defterin tarihi, ebadı, kağıdının cinsi, transkripsiyonu, defterde geçen yer, şahıs ve terimleri içeren bir fihristi ve hatta bölgenin tarihçesine -değinildi ve bu kararların neticesinde yukarıda zikredilen 438 numaralı muhasebe defterinin yayınlandığı belirtildi¹. Ancak 438 numaralı muhasebe defteri gibi transkribe yayının pahalı olacağı, bu tip yayının her ülkede yapılamayacağı ve dolayısıyla defterlerde ki verilerin tablolaştırılmaları ve tablolaştırmanın mümkün olmadığı yerlerde notlarla izah etme yoluna gidilmesi ileri sürülen görüşlerden biri idi². Bir sancak üzerinde yapılan mukayeseli bir çalışma ile tek bir defterin neşri arasında şüphesiz fark vardır³. Ancak tek bir defter neşri araştırmacılara sunulmuş bir kaynaktır. Bu kaynakların çokluğu araştırmacının işini kolaylaştırır sanırım. Bir diğer konu defterlerin edisyonları yapıldığında şahıs adlarının çalışma kapsamı içine alınıp alınmaması idi⁴. Kanımca şahıs adları defterlerin en önemli verilerinden biridir. Zira Yılmaz Kurt'un hazırlayacağı şahıs adları bu adların okunmalarıyla ancak mümkün olabilir. Ayrıca şahıs adları etnik grupların kültürlerini muhafaza etmelerinin ve hatta diğer kültürlerin tesiri altında kalmalarının bir kanıtı olduğu gibi dini ve etnik grupları klasikasyonda yardımcı olacak en sağlam verilerdir.

Tahrir defterleri üzerinde yapılan çalışmalarda üzerinde çalışılan bölgeye müteallik diğer tarihi kaynakları - örneğin şer'iyye sicillerini, vakıf, mühimme, ruus, ruznamçe defterlerini, ve hatta tarihi abidelerini ve kitabele-

¹ Yılmaz Kurt.

² Geza David.

³ İlhan Şahin.

⁴ Refet Yınarç.

rini - gözardı etmemek gerek. Tabii ki bölgenin tarihini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun idari yapısını da unutmamalıyız. Okumakta güçlük çektiğimiz bir köyün adını, açıklayamadığımız bir terimi tahrir defterlerinin dışında veya yukarıda saydığımız herhangi bir kaynakta bulabiliriz. Örneğin Varna sancağı ancak aynı sancağa ait vakıf defteri ile bir bütünlük sağlayabilmekte; tahrirler ile ilgili kayıtlara bazen XIII. yüzyıl vakıflarında rastlamaktayız; 929/1522-23 tarihli Ankara kanunnamesine Kırşehir'deki Caca Bey camii kitabesi (671/1272-73) ışık tutmaktadır⁵. Aynı zamanda vakanüvislerin eserleri, daha doğrusu bölgenin siyasi tarihi müphem kalan bazı noktaları izah etmemizde ve tahrir defterlerinin sıhhatlerini ölçmemizde yardımcı olacaklardır⁶.

Üzerinde durulması gereken konularından biri ve bu kongrede üzerinde durulan, defterlerin çeşitli arşiv ve hatta kütüphanelerde dağınık halde bulunması ve arşivlerde katalogların yeterli olmamasıdır. Bunların bir envanterinin yapılmasının gereği inkar edilemez. Böyle bir çalışma tahrir defterleri üzerinde çalışan bir ilim heyeti veya Osmanlı arşivlerine sahip ülkelerden birer temsilcinin katıldığı bir heyet tarafından malzemeyi tasnif etmeyi üstlenecek gönüllü bir kişinin başkanlığında yürütülebilir⁷. İstanbul Başbakanlık Arşivinde tasnif ve katalog çalışmalarının eskiden beri yürütüldüğünü ve son on senedirde bu işin hızlandırıldığını biliyoruz. Ayrıca İstanbul Başbakanlık Arşivi için yayınlanmış kılavuzları da gözardı etmememiz gerek⁸. Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-i kadime Arşivinin eski harfler ile yazılı bir kataloğu bu arşivde çalışma yapan tüm araştırmacılar tarafından kullanılmaktadır. Ancak bu arada Aslıhan Doğan tarafından nisbeten detaylı bir katalog mezuniyet tezi olarak hazırlandı. İstanbul Başbakanlık Arşivinde ki katalogların hemen hemen tamamına yakınının fotokopilerini Ankara'da Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Arşivinde de görmemiz ve kullanmamız mümkün. Pek yakın zamanda İstanbul Başbakanlık Arşivinin tüm kataloglarının buraya gönderileceklerini sanıyorum. Ancak yapılması gereken işlemlerden biri, ve belki de yapılması planlanan, bu katalogların bilgisayara geçirilmesi ve böylece sadece Türkiye'nin her tarafın-

⁵ Georg Mejer, Refet Yınanç, Nejat Göyünç, M. Mehdi İlhan.

⁶ Thomas Philip. Prof. Philip İslam Tarihçisi olup bu kongreye misafir olarak katılmakta idi.

⁷ Zeki Arkan, M. Mehdi İlhan.

⁸ Bu kılavuzlar: M. Sertoğlu, *Başvekalet Arşivi*, Ankara 1955; Atilla Çetin. *Başbakanlık Arşivi Kılavuzu*. İstanbul 1979; Aktaş & İ. Binark. *El-Arşiv el-'Osmani: fihris şamil li-vesa'ik el-devle el-Osmani el-mahfuza bi-dar el-vesa'ik el-tabî'a li-riase el-vüzera' bi-İstanbul*. İstanbul?; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1992.

da değil, bilgisayar ağı ile tüm dünya ülkelerinde kullanılmalarını mümkün kılmaktır. Tabii bu katalogların yayınlanması ve dünyanın tüm kütüphanelerine satılmaları da mümkün. Ancak bunları yapmadan önce katalogların tashihi ve belki bir kısmının tamamlanmaları gerekebilir. Bu gibi çalışmaların bilhassa İstanbul Başbakanlık arşivinde istihdam edilen arşivistler tarafından yürütülmeleri mümkündür⁹. Aynı zamanda araştırmacıların farkına vardıkça kataloglarda yapılan hataları arşivde ki görevlilere bildirmeleri ve dolayısıyla düzeltilmelerini sağlamaları şüphesiz yararlı bir girişim olur. Çeşitli ülkelerde dağınık halde bulunan araştırmacıların birbirlerini yayınlarından haberdar etmeleri herhalde bir başka yararlı girişim olur. Mamafih Konya ve Erlangen'da yapılan bu kongreler herhalde aynı amacın mahsulüdür¹⁰.

Kongre, kaynak buldukları takdirde, Heath Lowry'nin Pencylvania'da ve Çetin Varlık'ın İstanbul'da bizleri ağırlama vaatleriyle kapandı. Vedalaşma ise aynı akşam bir Türk lokantasında akşam yemeği yemenin akabinde başladı. Mamafih Dr. Hutteroth devirsi günü sabahı otele kadar gelip bizleri yolculadı ve böylece misafirperverliğini sergiledi. Yabancı bir ülkede ilim adına dostça karşılanıp ağırlanmak ve dostça uğurlanmak ilmin insanların ortak bir malı olduğunun en büyük kanıtıdır bence.

⁹ N. Göyünç, R. Yınanç, H. Lowry, Muzaffer Arıkan, M. Mehdi İlhan.

¹⁰ Muzaffer Arıkan, Yılmaz Kurt.